

YAKIN DOĞU ÜNİVERSİTESİ

I. ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASI ŞAİR VE YAZARLARI SEMPOZYUMU

FUZÛLÎ'NİN TÜRK KÜLTÜR VE SANAT DÜNYASINDAKİ YERİ

BİLDİRİLER KİTABI

28 - 31 MAYIS 2008

Yayına Hazırlayanlar

Yrd. Doç. Dr. Ömer Yaraşır

Uzm. Mustafa Yeniasır

Uzm. Selma Korkmaz

KKTC - LEFKOŞA

FUZÛLÎ'NİN TÜRKÇE DİVÂNİ'NDA GECE

İ. Çetin DERDİYOK*

GİRİŞ

İnsan yaşamında önemli bir zaman dilimini oluşturan gece, eski Türk kültüründe de çeşitli şekillerde görülür. Bu zaman dilimi, resim, nakış, heykel, çanak çömlek gibi ürünlerde görsel, şarkı, türkü gibi ürünlerde ezgi olarak yansır. Klasik Türk edebiyatının geniş bir mekân ve zaman dilimi içinde etkili olmuş Fuzûlî'nin Divanı'nda gece ve geceyle ilgili unsurlar her zaman dikkatimizi çekmiştir.

Fuzûlî Divanı'ndaki gece kavramını daha sağlıklı değerlendirebilmek amacıyla önce gece ve geceyle ilgili sözcükleri tespit ve tasnif etmeye sonra da değerlendirmeye çalıştık. Bunun için Abdülbaki Gölpınarlı'nın, Ali Nihad Tarlan'ın ve Kenan Akyüz, Süheyl Beken, Müjgan Cunbur, Sedit Yüksel'in yayınlamış olduğu Fuzuli Divanı metinlerinden yararlandık. Divanda geçen “gece, dün, şeb, şâm, leyl” gibi Türkçe, Arapça, Farsça kaynaklı sözcükleri taramaya çalıştık. Geceyle ilgili Arapça, Farsça, Türkçe olmak üzere 170 kadar sözcük tespit ettik.

Geceyle ilgili 170 kadar sözcüğün, incelenmesi ve değerlendirilmesi, bu bildirimimizin sınırlarını zorlayacağından bildirimimizin konusunu, Divan'da geçen Türkçe “gece” sözcüğünün geçtiği beyitlere ayırarak sınırladık. Hatta incelemeye “gece” sözcüğünün bolca geçtiği “bu gece” redifli gazeli dahil etmedik. Bu gazelin ayrıca incelenmesinin daha uygun olacağını düşünüyoruz.

Bu bildirimde önce taranan sözcüklerin bir dökümü verilecek, sonra Divan'ın gazeller kısmındaki “gece” sözcüğünün geçtiği beyitlerin incelenmesine geçilecek daha sonra da elde edilen bilgilerin değerlendirildiği sonuç kısmı yer alacaktır.

Gazel G, Kaside K, Eski Anadolu Türkçesi EAT, Arapça A, Farsça F, Türkçe T harfleriyle kısaltılarak gösterilmiştir.

Fuzûlî Divanı'ndaki Geceyle İlgili Sözcükler

Divanın gazeller kısmında gece sözcüğü, 22 yerde yalın hâlde, bir yerde gecesin, (G. 265), bir kez gecesi (G. 237), 13 yerde geceler şeklinde olmak üzere toplam 37 kez görülmektedir. Yalın hâldeki sözcüklerin 9'unun “bu gece” (G. 245) redifli gazelde geçmektedir. Divanın kasideler kısmında gece sözcüğü, 3 yerde ek

* Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

almadan yalın biçimde kullanılmıştır. Bu durumda gece sözcüğünün Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda 40 kez geçtiğini söyleyebiliriz.

Gazeller kısmında dün sözcüğü, 11 yerde yalın hâlde, 3 yerde ekli biçimde, 2 yerde dün ü gün atfı tamlamasında, 2 yerde de ekli olarak "dünüm ü günüm" şeklinde toplam 17 yerde geçmektedir. Gazellerden sonra gelen terci-i bende 1 kez, müseddeslerde 3 kez ve mukattaat kısmında dün ü gün şeklinde 1 kez olmak üzere toplam 5 kez geçmektedir. Kasidelerin dışında kalan bu bölümde dün sözcüğünün toplam 22 yerde kullanıldığını görüyoruz.

Kasideler kısmında dün sözcüğü, 5 yerde yalın hâlde, 4 yerde dün ü gün terkib-i atfisinde ve 1 kez terkib-i izafette olmak toplam 10 yerde kullanılmıştır. Buradan Divandaki dün sözcüğü sayısının 32 olduğu kolayca anlaşılır.

Divanın gazeller kısmında Farsça şeb sözcüğü, iki kez şeb-istân, bir kez şebâne, üç kez şeb-nem, dört kez yalın hâlde on üç kez de tamlamalarda olmak üzere 23 yerde geçiyor. Müseddeslerde şeb-neb ve tabi'at-i seg-i şeb-gerd şeklinde olmak üzere iki kez; tahmiste de şeb-nem ve şeb, şeklinde iki kez; XIV. kıt'ada bir kez geçiyor ve şeb-i gam tamlamasında yer alıyor. Kasidelerin dışındaki bu bölümde şeb sözcüğü, toplam 28 yerde görülmektedir. Kasideler kısmında şeb sözcüğü, bazen tamlamalara girerek 10 yerde yalın, 13 yerde şeb-nem sözcüğünde, 4 yerde de şebistân sözcüğünde olmak üzere toplam 27 yerde geçmiştir. Bu durumda Divanın tamamında şeb sözcüğünün 55 yerde geçtiğini söyleyebiliriz.

Farsça şeb sözcüğünün Türkçe gece sözcüğüne göre Divanın gazeller kısmında daha az kullanılmasına rağmen, Divandaki diğer nazım biçimlerindeki kullanımları da câhil ettiğimizde şeb sözcüğünün gece sözcüğüne göre daha çok kullanıldığı görülür. Gece 40 kez şeb 55 kez kullanılmıştır.

Şâm sözcüğü gazellerde 23, terci-i bende 1, muhammeste 2, tahmiste 1, mukattaatta 2, rübaiyyatta 2 yerde olmak üzere toplam 31 yerde geçmektedir. Bunlardan 8'i yalın hâlde, 4'ü Türkçe eklerle, 10'u terkib-i atfî ile 8'i terkib-i izafet yani isim tamlamasıyla kullanılmıştır. Kaside kısmında şâm sözcüğü, ikisi atfî tamlamasında, ikisi de isim tamlamasında olmak üzere 4 yerde geçmektedir. Bu durumda Divanda şâm sözcüğünün 35 kez kullanıldığını belirtebiliriz.

Gazeller kısmında Arapça "gece" anlamındaki leyl sözcüğü, ilginç bir biçimde görülmemektedir, fakat anlamını gecedan alan Mecnun'un sevgilisinin adı Leyla 9 gazelde yer almaktadır. Gazellerden farklı olarak kaside kısmında leyl sözcüğünün, 8 yerde gece anlamıyla kullanıldığı, bir kez de Mecnun'un sevgilisinin adı Leylî şeklinde geçtiği görülmüştür.

Divanda gece 40, dün 34, şeb 55, şâm 35, leyl 8 yerde kullanılmıştır. Bu durumda Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda 73'i Türkçe, 90'ı Farsça, 8'i Arapça olmak

üzere geceyle ilgili toplam 170 sözcük bulunmaktadır.

Bu sözcük sayısı bile Fuzûlî'nin Türkçe Divanı'nda gece kavramının geniş bir yer tuttuğu hakkında bir ipucu sayılabilir. Divandaki sözcükleri tek tek sayarak bu durumu, açık bir biçimde ortaya koymak istedik. Bundan sonra geceyle ilgili bu sözcüklerin nasıl kullanıldığı ayrıntılı bir biçimde incelenebilir. Fakat bu inceleme bildiri boyutlarını aşacağından burada şimdilik yalnızca Türkçe "gece" sözcüğünün geçtiği mısra ve beyitlerin değerlendirilmesine gidilecektir.

Fuzûlî Divanı'nda "Gece" Sözcüğünün Geçtiği Beyitler

KASİDELERDE GECE

1. Her eve bir gece mihmân olsa kavminden biri
Adı mihmâniğ velî ma'nîde bir tâlân idi

(Akyüz, 15. TERCİ-İ BEND, V. Bend. 6. Beyit)

Her eve kavminden biri bir gece mihmân olsa, adı mihmânlığ velî ma'nîde bir tâlân idi.

Onun toplumundan bir kişi, herhangi bir evde konuk olsa, adı konuk fakat gerçekte yağmacı bir hayduttu.

Burada insani terbiye almamış, egosu son derece güçlü, misafir olduğu eve bile kötülük eden, yağmacı, hırsız yaradılışlı bir kimse tanımlanıyor.

Beyitte gece, uyumak için herhangi bir evde misafir olunan zaman dilimini anlatıyor.

2. Felekdür öyle maḥkûmū ki ḥürşidi kılar ḥâzır
Eger yarım gece bezmünde lâzım olsa iḥzârı (K. 18/27)

Maḥkûm (A): Hüküm almış, hüküm yemiş veya giymiş olan, aleyhinde mahkemece karar verilmiş olan, bir davayı kaybedip ceza alan; birinin tahakkümü altında bulunur, baskı altında bulunan, bir şeyi yapmak zorunda olma, bir şeye veya duruma katlanma.

İḥzâr (A): Hazır etmek, hazırlamak, huzura getirmek, derpiş etmek; mahkemeye gelmeyenleri cebren getirme müzekkeresi.

Maḥkûmū öyle felekdür ki eger bezmünde yarım gece iḥzârı lâzım olsa, ḥürşidi ḥâzır kılar.

Senin mahkumun öyle bir felektir ki eğer, gece yarısı getirilmesi gerekse güneşi alır getirir.

Ayas Paşa için yazılan methiyenin bu beyitinde şair, Paşa'yı abartılı bir biçimde övüyor. Eski kültürde pek çok işten sorumlu tutulan feleğin bile Ayas Paşa'nın mahkumu olduğu anlatılıyor. Beyitte gerekirse, yani Paşa isterse feleğin, gece yarısı güneşi bile Paşa'nın huzuruna getireceği anlatılıyor. Aslında bu imkansız bir durumdur. Bunu ancak Tanrı yapabilir. Ayrıca böyle bir durum kıyamet demektir. Yani şair burada memduhu, gulüb sanatı yaparak, akla ve göreneğe uymayacak kadar abartılı bir biçimde övüyor.

Beyitte “maḥkūm, iḥzār”, “felek, hūrşid”, “felek, gece” sözcüklerinin arasında ilgi olduğundan tenasüplüdür. Ayrıca “ḥāzır, iḥzār” sözcükleri, aynı kökten türedikleri için müştak sanatı vardır. Hürşid, parlak ışıklarıyla geceyi aydınlatır ve gündüze dönüştürür, bu nedenle geceyle güneş arasında da tezat sanatı vardır.

Beyitte gece, karanlık bir zaman dilimi olarak kullanılıyor.

3. Kaşlarındandır ḥacil gūyā hilāl-i 'iyd kim
Gece eksük görünür gündüz çok olmaz āşkār (K. 41/3)

Gūyā hilāl-i 'iyd kim kaşlarındandır ḥacil; gece eksük görünür, gündüz çok āşkār olmaz.

Sanki bayram hilali, senin kaşlarından utanmış da saklanmış gibi gündüz hiç belirmez, gece de belli belirsiz görünür.

Burada sevgilinin kaşlarının, inceliği, güzelliği övülüyor.

Sevgilinin kaşları, o kadar ince ve güzeldir ki bayram gecesini gökte görünecek ay bile bu güzellik karşısında kendi eksikliğinden utanır, gizlenir. Hele gündüz hiç görünmez. Aslında Ramazan ayı bitip Şevval veya Bayram ayı başladığında hilāl zaten en ince durumundadır. Çıplak gözle görmek her yerden ve her zaman mümkün de değildir. Burada sevgilinin kaşlarının görünmeyecek derecede ince oluşu övülürken bu güzellik karşısında bayram ayının görünmemesine de utanma gibi güzel bir sebep bulunarak hüsn-i ta'lil sanatı yapılıyor.

Burada gece, bayram hilalinin görüneceği bir zaman parçası olarak yer alıyor.

GAZELLERDE GECE

İnceleme kısmında beyitler, önce nesre, sonra günümüz Türkçesine çevrilmiş daha sonra da anlam verilmiştir. Bu arada etkili olan edebi sanatlardan da söz edilmiştir. Beyitler böyle düzenli bir biçimde incelendikten sonra da genel olarak “gece” sözcüğünün beyitteki durumunun belirlenmesine çalışılmıştır.

Ayrıca metinlerin değerlendirilmesi sırasında Gölpınarlı, Akyüz ve Tarlan yayınlarından yararlanılmıştır. Transkripsiyonlu olması nedeniyle Tarlan'ın metninden daha çok yararlandık. Arap harfli Divan metninden de beyitlerin kontrolü yapıldı.

1. Zülf ü ruhsârî hayâliyle nedür hâlûñ dimeñ
Öyleyem kim gece vü gündüz ber-â-berdür maña

(Gölpınarlı, G. XXI/2; Tarlan, G. XXI/1; Akyüz, G. 15/2)

“Zülf ü ruhsârî hayâliyle hâlûñ nedür?” dimeñ, öyleyem kim gece vü gündüz maña ber-â-berdür

Bana “Sevgilinin saçının ve yanağının hayaliyle hâlin nasıl?” diye sormayın, benim gecemle gündüzüm birbirine karışmıştır; geceyle gündüz benim için fark etmez, aynıdır.

Şair, sevgilinin yanağını aydınlık ve parlak olmasından dolayı gündüze, saçını da kara renginden ötürü geceye benzetiyor.

Şair, burada sevgilinin yanağının gün saçının gece gibi karanlık olduğunu söyleyerek sevgilinin yanağının ve saçlarının güzelliğini belirtiyor.

Ayrıca gece ve gündüzün kendisi için aynı olduğunu söyleyerek aslında geceyle gündüzün (yanakla saç) kendisinde toplandığı sevgiliyi düşündüğünü anlatmak istiyor. Burada tasavvufi bir anlam da söz konusudur. Saç kesreti, yani Tanrı'dan gayrı olanları, yüz, yanak ise vahdeti anlatır. Bunları birbirinden ayıramayan ilahî aşkla kendinden geçmiş, muhtemelen fenafillah derecesine ulaşmış bir kimse olabilir.

Şair, saç- yanak; gece-gündüz sözcüklerinin tezadından da güçlü bir anlatım sağlıyor.

Bu beyitte gecenin, zaman ve saçın geceye benzetilmesinden ötürü kara renk anlamı ortaya çıkıyor.

2. Aradan ey şem' çık bir güşe dut kim bu gece
Bezm bir hürşîd-ıtal'atdan münevverdür maña

(Gölpınarlı, G. XXI/4; Tarlan, G. XXI/4; Akyüz, G. 15/4)

Ey şem' aradan çık! Bu gece bir güşe dut kim bezm, maña bir hürşîd-ıtal'atdan münevverdür.

Ey mum! Aradan çıkıp git; bir köşe bulup otur; çünkü bu gece meclis, parlak bir güneşin ışığıyla bana daha aydınlık geliyor.

Bu beyitte sevgili parıltılı bir güneşe benzetiliyor ve mumla kıyas bile

edilmeyeceği, mumun meclisten “Ey şem aradan çık” sözüyle kovulmasından anlaşılıyor. Burada yine tasavvufi anlam vardır. Aslında kainattaki her şey özelliğini O’ndan, yani Tanrı’dan almaktadır. Mumun ışığı da Tanrı’dandır. Burada manevi bir ışık söz konusudur. İlahi ışığın yanında mumun ışığının ne hükmü olabilir? Beyitte ilahi sevgilinin aydınlığı, parıltılı güzelliği anlatılıyor.

Beyitte gece sözcüğü, zamanı ve havanın karanlık hâlini belirtmek için kullanılıyor. Gece olunca mum yakılır.

3. Çıhma yârum geceler ağıyâr ta'nından şaħın
Sen meh-i evc-i melâhatsen bu noķşandur saña

(Gölpınarlı, G. VII/5; Tarlan, G. VIII/5; Akyüz, G. 21/5)

Yârum geceler çıhma; ağıyâr ta'nından şaħın; sen meh-i evc-i melâhatsen; bu saña noķşandur.

Sevgilim, geceleyin dışarı çıkma; insanların ayıplayıp kınamasından sakın, dikkat et; sen güzellik göğünün ayısın; bu senin için bir kusur, eksiklik sayılır. Burada “yarum” sözcüğünün hem “sevgili” hem de “yarım” anlamına gelebilecek şekilde kullanıldığını görüyoruz.

“Yarım geceler” yani gece yarıları daha çok uğrular, tekin olmayan insanlar dolaştıklarından gece dolaşanlara toplumda iyi bakılmaz. Şair sevgiliye kınanmaması için dışarıya çıkmaması gerektiğini söylüyor. Belki de dışarı çıkmasını kısıktığı için böyle bir bahane ileri sürüyor. Bu durumda burada hüsn-i ta'lil sanatı yapılmış olur.

Ayrıca güzellik göğünün ayı, tam aydır; yani ayın en yuvarlak olduğu zaman, dolunaydır. Eğer ay yarım çıkarsa, diğer yarısı yok gibi düşünülerek eksik kabul edilecektir. Şair, sevgilinin eksik olmasını kabul etmiyor ve geceleyin yarım bir halde çıkmasını da istemiyor. Çünkü bu onun için bir kusur, noksan sayılacaktır.

Yine ayın dolunay olduğu bir zamanda yarım olarak görünmesinin bir nedeni buluta girmesi olabileceği gibi daha güzel bir nedeni de ay tutulmasıdır. Aslında burada bir ay tutulması mazmunu vardır. “Geceler yârum çıhma, ağıyâr ta'nından şaħın, meh-i evc-i melâhat, noķşandur” sözleri bu durumu açıkça ortaya koyuyor. Bilhassa “Ta'n etmek, ayıplamak sözleri, ay tutulmasını olayın çağrıştırıyor.

Eski kültürümüzde ay tutulduğunda ayın kurtulması için insanlar, davul çalarak, davul yoksa tahtaya veya tenekeye vurarak, silah sıkarak gürültü çıkarırlardı. Bir bakıma ayın tutulmasını kınarlar; çabucak kurtulması için gürültü çıkarırlardı. Bu eski inanç, bazı bölgelerimizde halen yaşamaktadır.

Şair, beyitte sevgilinin de ay gibi yakalanabileceği, tutulabileceği, insanların ta'n edebileceği uyarısında bulunuluyor. Dolayısıyla burada bir ay tutulması sahnesi canlandırılarak sevgilinin dolunay gibi olan güzelliği ve gece çıkma ihtimaline karşı toplum içinde karşılaşılabileceği durum anlatılıyor.

Burada da gece bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkıyor. Ayrıca geceleyin toplumsal yaşamla ilgili ipuçları yakalayabiliyoruz. Bir de ay tutulmasıyla ilgili bugün de yaşayan eski bir inanın yansıdığı görülüyor.

4. Fırsat durur bu gece gelüñ içelüm meyi

Şem^c ile muṭrib ü men (ü) sāki-i müşg-nāb

(Gölpınarlı, G. XXXVII/2; Tarlan, G. yok; Akyüz, G. 25/2)

Şem^c ile muṭrib ü men (ü) sāki-i müşg-nāb, gelüñ; bu gece fırsat durur; meyi içelüm;

Mum, çalgıcı, ben ve saf şarap sunan saki, gelin bu gece bir fırsattır, şarabı içelim.

Burada gece vakti bir fırsat bilinerek çalgıcıları ve şarap sunan sakileriyle birlikte düzenlenen bir eğlence meclisi canlandırılıyor.

Burada gece bir zaman unsuru olarak vardır. Mumlarla donatılmış, müzikli, içkili bir eğlence meclisi zamanıdır.

5. Geceler encüm şayaram şubḥa dek

Ey şeb-i hecrüñ baña yevmü'l-ḥisāb

(Gölpınarlı, G. XXVII/5; Tarlan, G. XXVII/5; Akyüz, G. 26/5)

Gölpınarlı, “Geceler”i “Şamlar” olarak almış.

Ey şeb-i hecrüñ baña yevmü'l-ḥisāb; geceler şubḥa dek encüm şayaram.

Ey sevgili! Senin ayrılığının gecesi bana kıyametteki hesap günü gibidir. Geceleri sabaha kadar yıldızları sayar dururum.

Burada aşığın ayrılık gecesi, sevgiliden ayrı olduğu için uyuyamadığı, kıyamet günündeki gibi büyük acı ve ıstırap içinde olduğu anlatılıyor.

Burada da gece bir zaman dilimidir. Fakat kıyamet günü gibi hesap verilen, ıstırapla dolu bir gecedir.

6. İtürme itleri āvāzınñ gönül zevkin

Yeter kara geceler herze herze feryād et

(Gölpınarlı, G. XXXIX/2; Tarlan, G. XXXVIII/2; Akyüz, G. 41/2)

İtürmek (Azeri Lehçesi) ; Yitürmek, yitirmek, kaybetmek, zayi etmek.

Herze (F): Boş, saçma sapan söz; boş laf. boş, anlamsız, gereksiz söz.

Herze herze (F): Boş boş sözler; saçma sapan, anlamsız sözler.

Göñül, kara geceler herze herze feryād et, yeter; itleri āvāzinuñ zevkin itürme!

Gönül, karanlık gecelerde boş, anlamsız sözlerle bağır, yeter; itlerin havlamalarının zevkini yitirme, (köpek seslerini bastırma).

Beyitte ayrılığın verdiği acıyla feryat eden aşığın bağırmasının geceleri havlayan köpeklerin sesinin zevkini bastırdığı söylenerek, aslında aşığın çektiği ıstırap abartılı bir dille anlatılıyor. Aşığın feryatlarının köpek havlaması ve ulumalarını bastırmasında mübalağa karşılaştırmasında da benzetme sanatı vardır.

Burada da gece aşığın köpek gibi uluduğu, ıstırap çektiği bir zaman dilimidir.

7. Düşer od şem^c diline bu sebebden ki kıılır

Dil uzatıp geceler ol meh-i tābān ile baħş

(Gölpınarlı, G. XLVI/6; Tarlan, G. XLV/6; Akyüz, G. 46/6)

Diline od düşmek: Gönlüne, yüreğine ateş düşmek, yüreğine od düşmek, ciğeri yanmak deyimlerinde olduğu gibi büyük acı, ıstırap çekmek anlamındadır; ayrıca aşktan, ayrılıktan büyük acı çekilmesi nedeniyle yüreğine od düşmek aşık olmak anlamında da düşünülebilir.

Dil uzatmak: Bir kimsenin hakkı veya haddi olmadığı halde herhangi biri veya konu hakkında olumsuz, kötü konuşmasıdır.

Baħş kıılmaħ: Konuşmak, herhangi bir konuda bir kimseyle konuşmak.

Şem^c diline bu sebebden od düşer ki geceler, dil uzatıp ol meh-i tābān ile baħş kıılır.

Geceleri, dil uzatıp o parlak ayla konuştuğu için mumun diline ateş düşer.

Beyitte geçen ilk “dil” sözcüğü, hem gönül hem de insanın konuşma organı olan dil anlamında kullanılmıştır. Aslında şekil olarak bakıldığında mumun dili, yanan fitili ve alevidir. Ayrıca sevgilinin huzuruna çıkmak, onunla konuşmak pek mümkün değildir. Mum, bir saygısızlık ederek mehtaba benzeyen sevgilinin karşısına çıkıyor, konuşma cesareti gösteriyor. Mumun dilinin de bu yüzden yandığı söylenerek teşhis ve hüsn-i ta’lil sanatı yapılıyor. Burada anlatılmak istenen mehtap gibi parlak sevgilinin güzelliğidir. Sevgili o kadar güzeldir ki

mumu bile yakmaktadır. Burada mumun da ona yandığını, aşka düştüğünü düşünenecek olursak, ilahi bir aşktan, sevgiliden söz edebiliriz.

Burada da gece, mum yakılan mehtabın da bulunduğu bir zaman parçasıdır.

8. Ser-i kûyuñda gön̄lüm ber̄-i āhın, bî-ñüde
Karangu gece 'azm-i kûyuñ etsem reh-nümünumdur

(Gölpınarlı, G. XCIV/5; Tarlan, G. LXXXVII/5; Akyüz, G. 87/5)

Ser-i kûyuñda gön̄lüm ber̄-i āhın, bî-ñüde şanma; karangu gece 'azm-i kûyuñ etsem, reh-nümünumdur.

Senin yaşadığın yerin, köyün ucunda gönül feryadımın yıldırımını boşa zannetme; karanlık gecelerde senin köyüne gelmek için yola çıktığımda bana kılavuzluk eder.

Şair burada sevgilinin bulunduğu yerin çevresinde mecnun gibi dolaşmakta, ayrılık acısıyla öyle bir feryat etmektedir ki feryadı adeta yıldırım olup düşmektedir. Ayrıca bu yıldırım, karanlık gecede aşğa yol gösteren bir kılavuza benzetilmektedir.

Feryadın yıldırım olmasında mübalağa sanatı ve bu yıldırımın kılavuzluk etmesinde (güzel bir sebep gösterildiğinden) hüsn-i ta'lil sanatı düşünülebilir.

Burada yıldırımlı bir gece anlatılmaktadır.

9. Şanmañuz kim geceler bî-ñüdedür efḡānumuz
Mülk-i 'aşğ içre hisār-i istikāmet beklerüz

(Gölpınarlı, G. CXVIII/7; Tarlan, G. CXV/7; Akyüz, G. 123/7)

İstikāmet (A): Yön, taraf, cihet; bir şeyin bir tarafa doğru yönelmesi; davranışı, hareketi doğru olmak, doğruluk, namuslu, doğru davranış; adaletli, doğru olmak.

Hisār-i istikāmet: Doğruluk, hak hukuk, adalet kalesi; adalet kalesinin duvarları.

Şanmañuz kim efḡānumuz, geceler bî-ñüdedür; mülk-i 'aşğ içre hisār-i istikāmet beklerüz.

Geceleri işittiğiniz feryatlarımızı boşa zannetmeyin; biz aşk ülkesinde adalet kalesini bekleriz.

Burada aslında mecaz yoluyla aşk yüzünden gece boyu ıstırap çeken, feryat eden aşğın adalet umması anlatılıyor.

Bugünkü teknolojinin olmadığı zamanlarda kale muhafızları, bilhassa geceleri birbirlerine bağırarak veya ateş yakarak haberleşirlermiş. Ayrılık derdiyle feryat eden aşığın, adalet kalesini bekleyen bekçiye benzetilmesiyle güzel bir sebep bulunmuş ve hüsn-i ta'lil sanatı yapılmıştır.

Burada da gece boyu kale duvarlarını bekleyen bekçi veya muhafız mazmunu vardır.

10. Felek hem ol gece bulmuş şafâ ki şüfî tek
Karâr dutmayup olmuş bu bezmde rakqâş

(Gölpınarlı, G. CXXXIX/3; Tarlan, G. CXXXIII; Akyüz, G.
137/3)

Felek (A): Gök, gök katı, devir; talih, baht.

Tek (EAT): Teg, dek, teki şekilleri de vardır. "Gibi" anlamındadır. Benzerlik bildiren edattır.

Şüfî tek (A, T): Sufi gibi.

Karâr dutmamak (A, T): Durmamak, yerinde sabit olmamak; hareketli olmak.

Rakqâş (A): Oynayan, dans eden, köçek.

Bezm (F): Sohbet meclisi, muhabbet yeri, meclis, toplantı; beyitte âlem anlamındadır.

Felek, hem ol gece şafâ bulmuş ki şüfî tek karâr dutmayup bu bezmde rakqâş olmuş.

Felek, o gece zevkten sarhoş olup kendinden geçmiş; vecde gelen derviş gibi yerinde duramayıp mecliste raks etmiş.

Beyitte sanki çalgılı içkili bir eğlence meclisi tasvir edilmektedir. Aslında bu beytin alındığı gazelde genel olarak Hz. Peygamber anlatılmaktadır. Hatta gazelin ikinci beytinde mi'râc olayı da yer almaktadır. İçinde gece sözcüğü geçen, incelemekte olduğumuz bu üçüncü beyitte felek, yani gökler, Hz. Peygamber'in göğe çıkışından dolayı büyük bir sevinç coşkusuna kapılmış, adeta dönüp raks eden dervişler gibi kendinden geçmiştir; yerinde duramamaktadır. Hatta bu tasvirde geniş etekleriyle dönen Mevlevi dervişler akla gelmektedir. Burada Mevlevi dervişlerin sema ayini, mazmun olarak düşünülebilir. Feleğin geceleyin aşkla raks eden bir dervişe benzetilmesiyle de teşhis ve kapalı istiare sanatı yapılmıştır.

Burada mi'râc gecesi âlemin ve feleğin hâli tasvir edilmektedir.

11. Geceler şemʿ yanar eşk döker şubḥ gelince

Cân verür şubḥ gelen demde zihî ʿâşık-ı şâdık

(Gölpınarlı, G. CLIV/5; Tarlan, G. CXLVIII/5; Akyüz, G. 151/5)

Fecr (A): Tan yerinin ağarması, şafak, güneş doğmadan önce ufukta beliren kızılılık.

Şubḥ-ı kâzib, fecr-i kâzib (A): Sabaha karşı doğu ufkunda gerçek sabahtan önce beliren aydınlık, yalancı fecr.

Şubḥ-ı şâdık, fecr-i şâdık (A): Sabaha karşı doğu ufkunda fecr-i kazibden sonra ortaya çıkan aydınlık, gerçek sabah.

Zihî (F): Ne güzel. Ne iyi. Aferin; şu, bu; şöyle, böyle.

Şemʿ, geceler şubḥ gelince (ye kadar) yanar, eşk döker; zihî ʿâşık-ı şâdık, şubḥ gelen demde cân verür.

Mum, geceleyin sabaha dek yanar; gözyaşı döker; sadık aşık gibi sabah olunca ölür.

Mum da sabaha kadar yanar, sabah olunca söndürürler. Burada gerçek aşık, gece boyunca yanan, sabah olunca söndürülen muma benzetiliyor. Mumun söndürülmesi, ölmesi demektir. Eski şiirimizde, çoklukla da Fuzulî'nin şiirlerinde insanın, aşığın muma benzetildiğini görebiliriz. Tanrı yolunda olan aşıkların amacı, nefsi öldürerek bir bakıma ölmeden önce ölecek sevgili olan Tanrı'ya kavuşmaktır. Şair, burada ancak gerçek aşığın ölecek sevgiliye kavuşacağını, mumun sabah olunca söndürülmesiyle anlatıyor. Gerçek aşkın mum gibi ölmesi gerektiğini bildiriyor. Gerçek aşıkı söndürülen muma benzetiyor.

Şâdık sözcüğü şubḥ-ı kâzib ve şubḥ-ı şâdık sözlerini de hatırlatıyor. Sabaha karşı doğu ufkunda gökyüzüne yükselen aydınlığa fecr-i kâzib veya şubḥ-ı kâzib denir. Bu aydınlıktan kısa bir zaman sonra tekrar karanlık başlar. Bu karanlıktan sonra tekrar meydana gelen ve ufukta boydan boya yayılan aydınlığa fecr-i şâdık veya şubḥ-ı şâdık denir.

Burada gece, karanlık basınca mum yakılan sabah olunca söndürülen ıstırap dolu bir zaman dilimi olarak yer alıyor.

12. Der ü dīvārına küstāḥ yüz sürmüş deyü gerdün

Yüzünü geceler tā şubḥ sürter yere meh-tābuñ

(Gölpınarlı, G. CLXX/5; Tarlan, yok; Akyüz, G. 158/5)

Güstāḥ (F): Arsız, edepsiz, küstah, saygısız.

Gerdün (F): Dünya, felek; dönen, dönücü, devreden, çevrilen.

Tā şubḥ (F, A): Sabaha kadar.

Gerdün, “Küstāḥ! Der ü dīvārına yüz sürmüş” deyü, meh-tābuñ yüzünü geceler tā şubḥ yere sürter.

Felek, “Terbiyesiz! Senin kapına ve duvarına yaklaşip yüzünü sürmüş” diyerek, mehtabın yüzünü gece sabaha kadar yere sürter.

Şair, bu beyitte feleği, sevgilinin kapısında dolaşan mehtabın yani aşığın yüzünü, sabaha kadar yere sürten, acı çektiren bir zorbaya benzetiyor. Aslında hayır ve şerrin Ailah’tan geldiğine inanılan Müslüman Türk toplumunda Tanrı’dan şikayet etmek uygun düşmediğinden şiirlerde musibetlerin nedeni olarak daha çok felek görülür. Bütün suç nerdeyse feleğe yüklenir.

Bu beyitte de felek, deyim yerindeyse aşığın burnunu yere sürtmektedir. Yani aşığa büyük acı çektirmekte, bir bakıma ona haddini bildirmektedir. Çünkü aşık haddini bilip sevgiliye o kadar yaklaşmamalıdır. Mehtabın da ışığını O’ndan aldığı ilahi sevgiliye ancak acı çekerek, nefsi öldürüp yok ederek ulaşmak mümkündür. Burada ilahi aşkla, ilahi sevgiliye ulaşma yolunda çekilen ıstırap anlatılmaktadır.

Bu beyitte gece, mehtabın da bulunduğu ıstıraplı bir zaman dilimi olarak yer alıyor.

13. Olsun ziyāde rif‘atūñ ey āh-i āteşin

Miḥnet-serāmuzi bu gece rüşen eyledüñ

(Gölpınarlı, G. CLXIII/4; Tarlan, G. CLVII/4; Akyüz, G. 163/4)

Āh-i āteşin (F): Ateşli ah, feryat edildiğinde kıvılcımlar çıkan ah.

Miḥnet-serā (A, F): Mihnet-hāne, çile çekilen yer, ıstırap yeri.

Ey āh-i āteşin! Bu gece miḥnet- serāmuzi rüşen eyledüñ; rif‘atūñ ziyāde olsun.

Ey ıstırap ateşiyle dolu ah! Bu gece bizim çilehanemizi aydınlattın; büyüklüğün ziyade olsun.

Burada ateşli ahın, çile evini aydınlatmasından söz ediliyor. Şair, ıstırapı bir nimet gibi görüyor; ateşli ahın büyüklük yaptığını belirtiyor, büyüklüğünün artmasını diliyor. Aşık, ne kadar acı çekerse sevgiliye o kadar yaklaşacaktır. Bu nedenle aşık, ateşli ahın şiddetinin artmasını diliyor. Çekilen ıstırapın büyüklüğü sanatlı bir biçimde dile getirilmiş.

Burada gece, aydınlatılması için ateş gereken karanlık bir zaman parçası olarak yer alıyor.

14. Kanımı içmek diler ol lâ'î-i mey-gün bu gece
Rûze dutmuş gâlibâ iftâr için ister halâl

(Gölpınarlı, G. CLXXVIII/7; Tarlan, G. CLXIX/6; Akyüz, G. 171/6)

Ol lâ'î-i mey-gün, bu gece kanımı içmek diler; gâlibâ rûze tutmuş, iftâr için halâl ister.

O şarap renkli dudaklar, galiba oruç tutmuş, iftarını helal bir rızıkla açmak için kanımı içmek istiyor.

Beyitte sevgilinin şarap renkli dudaklarının kırmızılığı ve öldürücü etkisi, kan içici özelliği belirtilerek anlatılmıştır.

Burada tezat sanatı vardır: İslam dinine göre şarap haramdır, fakat şarap renkli dudaklar, iftar etmek için helal bir yiyecek içecek aramaktadır. Bu da aşığın kanıdır.

Bir de rûze, yani oruç akşam olunca iftar edilerek açılır. La'î-i mey-gün, yani kırmızı dudaklar, akşam kızılığını, iftar vaktini de düşündürüyor; ayrıca bu renk, kan çağrışımı da yapıyor. Şair burada sanki bir iftar vakti (veya gurub vakti) mazmunu vermiş gibidir.

Ayrıca Tarlan, ağzı şarap renkli olan sevgilinin helal lokma aramasını orucun başa vurmasıyla da açıklıyor.¹

Sevgilinin dudakları, kan içici bir katil gibi teşhis edilmiş, kapalı istiare sanatı yapılmıştır.

Ayrıca tasavvufta ağzın vahdeti, birliği simgelediğini unutmamak gerekir. Aşık, öldüğü zaman vahdete, vuslata erecektir.

Burada gece, yine bir zaman parçası olarak vardır. Fakat burada iftar vaktiyle başlamaktadır. Ayrıca sevgilinin aşığın kanını içerek öldürmek isteğinin, gece gerçekleşecek olması dikkati çeken diğer bir yöndür. Cinayetler, genellikle gece işlenir. Öldürme, yaralama gibi olaylar daha çok gece meydana gelir.

15. Hicrân ile yanar geceler rişte-i cânım
Rûşen ola ey şem' saña süz-i nihânım

(Gölpınarlı, G. CCIII; Tarlan, G. CXCVI/1; Akyüz, G. 191/1)

Rişte-i cânım, geceler, hicrân ile yanar. Ey şem'! Süz-i nihânım saña rûşen ola.

¹ Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Divanı Şerhi, Akçağ Yayınları, Ankara 1988. s.425.

Canının ipi, geceleri, ayrılık ateşiyle yanar. Ey mum! Gizli ateşim sana açık olsun.

Burada da aşğın canı, ayrılık ateşiyle gece yanan mumun fitiline benzetilmiştir. Aşık gizli ateşini yanarak açığa çıkarmıştır.

Rişt-e-i cān, can ipi, fitildir. Mumun içinde kalan ve asıl yanan kısım mumun fitilidir. İnsanın canı, ruhu nasıl bedende gizliyse fitil de mumun içinde öyle gizlidir. Mum, fitiline ateş tutularak yakılır. Fitil yandığında mum erir ve çevresine parlak bir ışık verir, çevresini aydınlatır. İnsanın canı da aşk ateşiyle yanar. Aşk ateşiyle canı yandığında bedeni erir. Aslında tasavvufta da insan, ilahi aşkla nefsinin öldürme yolunda böyle bir ıstırap çeker, canı yanar, fakat bu yanma esnasında aşkı, bilgisi ve olgunluğuyla da çevresini aydınlatır.

Burada canın yanmasıyla nefsin öleceği aşkın ortaya çıkacağı anlatılmak istenmiştir.

Bu beyitte de gece, mumun yakıldığı, aşkın ayrılık derdiyle ıstırap çektiği bir zaman dilimidir.

16. Sensiz geceler āh u figānum meh işitdi

Ey meh saña hem yetdi ola āh u figānum

(Gölpınarlı, G. CCIII; Tarlan, G. CXCVI/4; Akyüz, G. 191/4)

Ey meh! Sensiz geceler, āh u figānum, meh işitdi; hem āh u figānum saña yetdi ola.

Sensiz gecelerde benim feryatlarımı gökteki ay işitti. Ey ay yüzlü sevgili! Ah u feryadım, nerdeyse sana da ulaşacak kadar oldu.

Bu beyitte sevgilinin duyarsızlığı, ilgisizliği ve ulaşılmazlığı anlatılıyor.

Beyitte ayrılık acısı, feryad u figanın gökteki ay tarafından bile işitildiği belirtilerek mübalağalı bir dille anlatılıyor. Ayın bu feryadı işitmesinde teşhis sanatı vardır. Divan şiirinde sevgili ulaşılmazdır. Burada da bu durumu görüyoruz. Aya ulaşan ses, sevgiliye de nerdeyse ulaşmak üzeredir. Aslında burada “yetdi ola” ifadesini soru anlamında “yetişti mi acaba?” şeklinde de düşünmek mümkün görünüyor. Fakat anlam fazla değişmiyor.

Gece, burada da gökyüzünde ayın olduğu, ayrılık acısının bulunduğu bir zaman parçasıdır.

17. Ol mäh vişāliyle hoş et bir gece hālüm

Ey ahter-i tāli' koma boynuñda vebālüm

(Gölpınarlı, G. CXCI/1; Tarlan, G. CLXXXV/1; Akyüz, G. 202/1)

Ahter-i tâli^c (F, A): Talih yıldızı.

Vebâli boynunda komak: Günahı boynuna olmak; günahı üstüne kalmak.

Ey ahter-i tâli^c! Ol mâh vişâliyle hâlüm bir gece hoş et; vebâlüm boynuñda koma.

Ey talih yıldızı! Beni o ay yüzlü sevgiliye kavuştur, mutlu et; günahım boynuna olmasın.

Burada aşıkım ayrılıkta olduğu, bir gece bile olsa sevgiliye kavuşmak istediği anlatılıyor. Fakat talihten medet umduğuna göre durumu kötü görünüyor.

Talih yıldızı, aşıkı sevgiliye bir gece olsun kavuşturmazsa günahı boynuna olacak, aşıkım günahını yüklenecektir. Çünkü bir insanın hele bir aşığın isteğini yerine getirmek güzel bir davranıştır. Eger aşığın isteği yerine getirilmezse, yazık, günah olacaktır. Bu da bir sorumluluktur. Bu sorumluluk talih yıldızına yükleniyor. Aslında aşıkların talihle arası pek iyi değildir. Talih aşıkların yüzüne pek gülmez, fakat burada medet umuluyor. Bu beyit insanların yıldızlara olan inancını da gösteren bir beyittir.

Gökte ayın ve yıldızın bir arada olması; günah ve vebalin bir arada kullanılması tenasüp sanatıdır.

Burada gece, aylı ve yıldızlı bir gökyüzü manzarasıyla yine ayrılık acısının bulunduğu bir zaman dilimi olarak karşımıza çıkıyor.

18. Munca kim efgânımı ey mâh işitdüñ geceler

Demedüñ bir gece kimdür munca efgân eyleyen

(Gölpınarlı, G. CCV/3; Tarlan, G. CCVII/4; Akyüz, G. 221/4)

Ey mâh! Geceler efgânımı munca kim işitdüñ; bir gece “Munca efgân eyleyen kimdür?” demedüñ.

Ey ay yüzlü sevgili! Geceleyin feryatlarımı o kadar işittiğın hâlde, bir gece “Bu ağlayıp feryat eden kimdir?” diye merak edip sormadın.

Burada yine aşığın gece vakti ağlayıp feryat etmesi, sevgilinin ilgisizliği anlatılıyor.

Bu beyit 18. beyite benziyor. Sevgiliye ulaşmak pek mümkün değildir, o erişilmezdir. Gökteki ay, aşığın feryadını işitir, fakat sevgili işitmez. Aşığın halini, derdini sormaz.

Burada da yine sesi ayın işitmesinde teşhis ve mübalağa sanatı görülüyor.

Burada da ayrılık derdiyle inleyen aşığın ıstırap çektiği aylı gir gece vardır.

19. Dādlar kıılmağa ol kāfir elinden geceler
Çıhar āhum göge tā duta Mesihā etegin

(Gölpınarlı, G. CCXXVII/3; Tarlan, G. CCXIX/3; Akyüz, G.
226/3)

Āhum geceler, ol kāfir elinden dādlar kıılmağa, Mesihā etegin tā duta, göge
çıhar.

Āhum geceleri, o acımasız kafirin elinden kurtulmak için Mesih'in eteğini
tutana kadar göge yükselir.

Bu beyitte sevgilinin aşığa verdiği acı, feryatlarının gökteki Hz. İsa'ya
kadar ulaştığı belirtilerek mübalağalı bir dille anlatılmaktadır.

Burada sevgili, acımasızlığı nedeniyle kafire benzetilmiştir. Tarlan,
Tanrı'nın kendisinde tecelli eden güzelliğini örtüp gizlediği için burada sevgiliye
kafir dendiğini, ahın, bu yüzden Tanrı'nın yeryüzündeki timsali sayılan Hz. İsa'ya
yükselip sevgiliyi şikayet ettiğini ve yardım istediğini bildiriyor. Burada Hristiyan
inancının izleri de görülüyor.

Beyitte gece, ah edilen, ıstırap çekilen bir zaman olarak görülüyor.

20. Gün batup yılduz çıhar şanmañ ki gök dihkānınuñ
Gece āhum dağıdur gündüz yığılmış hırmenin

(Gölpınarlı, G. CCXXIX/2; Tarlan, G. CCXXI/2; Akyüz, G.
227/2)

Dihgān (F): İkinci, çiftçi, köylü. .

Dihkān (F): Arapçalaştırılmış çoğulu dehākin) Sipāhi; köy kethüdāsi;
emirlerin tasarrufunda kuvvetli olan, sözü geçen kimse; bezirgān; maslahatgüzar.

Hırmen (F): Biçildikten sonra tahıl demetlerinin üzerinden düven
geçirilerek tanelerin başaklarından ayrılması işi.

Harman Yeri: Çiftçilerin buğday, arpa, çavdar gibi tahıl ürünlerini
işledikleri yer, alan.

Gün batup yılduz çıhar şanmañ ki āhum, gök dihkānınuñ gündüz yığılmış
hırmenin gece dağıdur.

Güneş battıktan sonra gökyüzüne çıkanları yıldız sanmayınız; çünkü benim
ahım, gök köylülerinin gündüz toplayıp demet yaptıkları ürünleri, geceleyin
savurup dağıtır.

Şair, gökteki yıldızları, harman yerinde savrulan arpa veya buğday

tanelerine benzetiyor. Aşığın ahının yeli, ürün demetlerindeki arpa veya buğdayı, harmanı savurmaktadır. Şair, geceleyin görülen yıldız kümelerini işte bu savrulan harmana benzetmektedir. Bu görüntü harman yeri mazmunu veriyor. Ahın harmanı savurmasında teşhis ve kapalı istiare sanatı görülüyor.

Gece, burada yıldız kümeleriyle bir harman yeri gibi tasvir ediliyor.

21. Ne yaharsan oñuñ ey âteş-i dil vaşl günü
Bize hicrân gecesı şemc-i şebistândur bu

(Gölpınarlı, G. CCXXXVIII/5; Tarlan, G. CCXXIX/5; Akyüz, 237/5)

Ey âteş-i dil! Vaşl günü oñuñ ne yaharsan? Hicrân gecesı bu, bize şemc-i şebistândur.

Ey gönül ateşi! Kavuşma günü okunu neden yakıyorsun? Bu ok, bizim ayrılık gecesı yaktığımız yatak odasının mumudur.

Bu beyitte aşığın kavuşma günü bile ayrılık acısı içinde olduğu anlatılıyor.

Metinde kavuşma günü, ayrılık gecesı tezadı hemen göze çarpıyor. Kavuşma gündüz, ayrılık geceleyindir. Şair, gönül ateşine seslenerek kavuşma günü, ayrılık gecesının okunu yakmamasını söylüyor. Bu okun, yani mumun ancak ayrılık gecesı, yatak odasında yakılacağını belirtiyor. Mum şekil yönüyle oka benzer. Okun ağaç kısmı mumun gövdesi, okun ucundaki demir, temren de mumu alevi gibi düşünülür.²

Gündüz gözüyle gönül ateşinden ayrılık okunun yakılması, aşkın ne kadar şiddetli olduğunu anlatıyor. Buradan aşığın, kavuşma günü bile ayrılık acısı çektiği anlaşılıyor. Ayrıca her kavuşmadan sonra ayrılığın geleceği gerçeği de vardır. Belki şair bu duygular içerisinde kendini daima ayrılıkta görüyor.

Buradaki gece, ayrılık duygusunun yaşandığı, mum yakılan karanlık bir gecedir.

22. Hicrân gecesin görgeç düzah elemin bildüm
Kim rüz-ı kıyâmetdür yârıñ şeb-i hicrânı

(Gölpınarlı, G. CCXCIV/6; Tarlan, G. CCLXXXV/7; Akyüz, G. 265/7)

Görgeç (Azeri Lehçesi): Görünce.

Düzah (F): Cehennem, tamu.

Kıyâmet (A): Tek tanrılı dinlerin inanışına göre dünyanın sonu ve bütün

² Bk. Tarlan, s.561.

ölülerin dirilerek mahşerde toplanacağı zaman, hesap günü, kıyamet günü, mahşer günü.

Rûz-ı kıyâmet (F, A): Kıyamet günü, ruz-ı mahşer, mahşer günü.

Hicrân gecesinde görgeç düzağ elemi bildüm kim yârufi şeb-i hicrânı rûz-ı kıyâmetdür.

Ayrılık gecesini görünce, cehennem ıstırabının ne olduğunu anladım, çünkü yarın ayrılık gecesi, kıyamet günü gibidir.

Beyitte ayrılığın verdiği acı, kıyamet gününe ve cehennem ateşine benzetilerek anlatılıyor.

Beyitte ayrılık gecesi ile kıyamet günü sözleri arasındaki gece gündüz tezadı dikkati çekiyor. Fakat ayrılık gecesi, kıyamet gününe benzetiliyor. Kıyamet günü, Kur'an-ı Kerim'in Zümer, (68-69) ; İbrahim (48) ; Taha (105-107) ; Kamer (7) gibi pek çok suresinde zikredilmektedir. Kıyamet günü bütün dünyanın yıkıldıktan ve insanların tamamının öldükten sonra tekrar dirildikleri gündür. O gün verilen bilgilere göre kimse kimseyi tanımayacak, kimse kimseye yardım edemeyecektir. Bu gün insanları günah ve sevaplarının hesaplandığı gün olarak da bilinir. Hesaptan sonra kimisi cennete kimisi de cehenneme gidecektir. İşte şair, sevgiliden ayrıldığı geceyi, böyle bir kıyamet gününe benzetiyor. Ayrılık gecesi çektiği acıyı da cehennem ıstırabına benzetiyor.

Burada gecede ayrılık acısıyla kıyamet gününe ve cehenneme benzeyen bir gece anlatılıyor.

23. Gün çıhınca şaçaram gevher-i eşk encüm tek
Geceler yāduma geldükçe meh-i ruhsârı

(Gölpınarlı, G. CCLXVIII/3; Tarlan, G. CCLXIV/3; Akyüz, G. 269/3)

Geceler, meh-i ruhsârı yāduma geldükçe; gün çıhınca encüm tek gevher-i eşk şaçaram.

Geceleyin sevgilinin ay gibi yanakları hatırıma geldikçe, gün doğuncaya kadar yıldız gibi gözyaşı incilerini dökerim.

Beyitte sevgilinin aya benzeyen yanağının güzelliği ve bu sevgiliye duyulan aşırı özlem duygusu anlatılıyor.

Sevgilinin yanağı aya benzetiliyor. Aşık, bu güzelliğe duyduğu özlemle sabaha kadar gökteki yıldızlara benzeyen inci gibi gözyaşları döküyor. Aşığın bu ağlaması sabaha dek sürüyor. Sabah gün doğunca aşığın çektiği ıstırap ve döktüğü

gözyaşı dile getirilmiyor. Sanki gün doğunca, gökteki ay ve yıldızların kaybolması gibi bu elem duyguları da yok oluyor. Aslında ıstırap duygusunun birden bire ortadan kalktığı söylenemez. Burada olsa olsa gece psikolojisinden söz edilebilir. İnsanlar, gece olunca çoğu kez duyguları ve dertleriyle baş başa kalırlar; duygularını daha yoğun yaşarlar. Burada bu husus da dikkatimizi çekiyor.

Şair gözyaşlarını hem inciye hem de gökteki yıldızlara benzetiyor. Burada gün, ay ve yıldızlar bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Burada da sabaha dek ıstırapla ağlanan yıldızlarla dolu bir gece resmi çiziliyor.

24. Dil yaħar dāğ gözün fikri ile hecr günü

Bu çerāğ ile mi şaħlar gece ol bīmārı

(Gölpınarlı, G. CCLXXIII/4; Tarlan, G. CCLXIV/4; Akyüz, G. 269/4)

Şaħlamak (Azeri Lehçesi): Saklamak, korumak, esirgemek; bir kimse veya nesnenin görünmesini engellemek, gizlemek.

Bīmār (F): Hasta, yaralı.

Hecr günü, gözün fikri ile dil, dāğ yaħar; ol bīmārı, gece, bu çerāğ ile mi şaħlar?

Ayrılık günü, senin gözünün düşüncesiyle gönül, yaralarını ateşle yakıp dağlar, yoksa gönül o yaralıyı geceleyin, bu çıralarla mı saklıyor?

Şair abartılı bir üslupla ayrılık günü, sevgilinin gözünün hayalinin bile aşığın gönlünü yaraladığını, yaralarını azdırdığını, ateşle dağlamak zorunda kaldığını anlatıyor.

Saklamak sözcüğü, korumak, esirgemek anlamına geldiği gibi tedavi etmek anlamında da kullanılıyor. Burada her iki anlam da uygun düşüyor:

1. Geceleyin karanlıkta kandil veya mum yakılırsa, çok uzaktan bile görülür. Saklanması mümkün değildir. Dolayısıyla yaraları, ateşle göz göz dağlanmış aşığın yaraları geceleyin kandil gibi, çıra gibi yanar. Çok uzaklardan bile görünür; gizlenip saklanamaz.

2. Gönül, yaralı aşığın yaralarını saklamak, yani iyileştirip tedavi etmek için çırayla dağlıyor. Şair, “Bu şekilde yaraları yakarak hasta iyileştirilir mi?” diye soruyor. Aslında sorunun cevabı biliniyor. Hasta aslında bu şekilde iyileştirilmez. Çaresiz kalınmışsa, yapacak başka bir şey yoksa yara dağlanır. Bu nedenle burada hem tecahül-i ārifāne hem de istifham sanatı vardır. Gönül, yaraları dağlayan,

tedavi eden bir insana benzetilince hem teşhis hem de kapalı istiare sanatı ortaya çıkıyor.

Ayrıca burada gözüün yara biçiminde anlatıldığı düşünülürse yara mazmunu da vardır. Göz, şekli ve kırmızı rengi dolayısıyla yaraya benzetilmiştir; parlak olması yönüyle göz bazen ateşe, çıraya da benzetilir.

25. Geceler tā hālūme gerdūn temāšā etmedi
Terk edüp bī-dādını bir mihr peydā etmedi

(Gölpınarlı, G. CCLXVIII/1; Tarlan, G. CCLX/1; Akyüz, G.
280/1)

Bī-dād: Zulmetme, işkence yapma, adaletsizlik etme; zālîmlîk, adaletsizlik.

Gerdūn, geceler tā hālūme temāšā etmedi; bī-dādını terk edüp bir mihr peydā etmedi.

Felek, geceleri hālîme bakıp benimle ilgilenmedi; eziyet etmeyi bırakıp bana azıcık sevgi göstermedi.

Burada felekten şikayet vardır. Aşığın durumu pek iyi değildir. Felek de onun durumuyla ilgilenmemektedir.

Şair, bu beyitte feleği, sevgilinin kapısında dolaşan mehtabın yani aşığın yüzünü, sabaha kadar yere sürten, acı çektiren bir zorbaya benzetiyor. Aslında hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine inanılan Müslüman Türk toplumunda Tanrı'dan şikayet etmek uygun düşmediğinden şiirlerde musibetlerin nedeni olarak daha çok felek görülür. Bütün suç nerdeyse feleğe yüklenir.

Şairlerin ve aşıkların felekle araları çoğunlukla iyi değildir. Bu bildiride yer alan 12. sıradaki beyitte de “gerdun” yani felekten acımasız bir zorba gibi söz edilmektedir. Bu beyitte de felek, aşığa yardımcı olmayan, tersine acı ve ıstırap çektiren bir karakter özelliğiyle verilmektedir.

Burada sanatlı bir anlatım da dikkati çekiyor. Mihr sözcüğünün bir anlamı da güneştir. Güneşin felekle, geceyle ve karanlık anlamı veren zulm sözcüğünün karşılığı olan bī-dādla ilgisi vardır. Karanlıklar giderse, gün aydınlanır ve güneş görünür. Burada feleğin güneş ve şefkat göstermemesinden şikayet vardır.

Bu beyitte gece, güneşin görünmediği, feleğin zulmettiği bir yer ve zaman dilimi olarak görülüyor.

26. Etmedi ilden nihān bir gece tavg-i kūyuñı
Kim Fuzūlî'ni şadā-yı nāle rüsvā etmedi

(Gölpınarlı, G. CCLXVIII/7; Tarlan, G. CCLX/7; Akyüz, G.
280/7)

Tavf, tavâf (A): Dönmek, bir nesnenin çevresinde dönmek, tavaf etmek, Ka'beyi tavaf etmek gibi.

Tavf-ı kûy: Köyün çevresini, etrafını dönüp dolaşmak.

Tavf-i kûyuñı bir gece ilden nihân etmedi kim sadâ-yı nâle, Fuzûlî'ni rüsvâ etmedi.

Senin köyünün çevresini bir gece bile toplumdan gizli dolaşmadığından feryad u figan sesleri, senin Fuzûlî'ni rezil rüsva etmedi.

Beyitte kendinden geçmiş bir aşığın Mecnun gibi sevgilinin bulunduğu yerin çevresinde dolaşması, dolayısıyla aşığın aşkının derecesi anlatılıyor.

Burada aşık, sevgilinin yaşadığı yerin, köyün çevresini herkesin görebileceği bir biçimde dolaştığından, gizlisi saklısı olmayan apaçık bir aşıktır. Onun ağlayıp inlemelerine de herkes alışıktır. İnsanlar bu yüzden onun durumunu tabi karşılamaktadırlar. Bu durumda rezil rüsva olması söz konusu değildir. Burada Mecnun mazmunundan söz edilebilir.

Beyitte gece, gizlenilebilecek karanlık bir zaman parçası olarak yer alıyor.

27. Odlu gönül evine girer gam günü oğñ

Yoldur mı gece oda basa bir yatan eri

(Gölpınarlı, G. CCLXIX; Tarlan, G. yok; Akyüz, G. 297/5)

Oğñ, gam günü odlu gönül evine girer; bir yatan eri, gece oda basa yoldur mı?

Senin yaralayıcı okun, zaten ateş düşmüş gönül evine girer; evinde yatıp uyuyan bir insana saldırmak yakışır mı?

Burada sevgiliden dert üstüne dert alan aşığın perişan hali anlatılıyor.

Gam günü, ayrılık zamanıdır. Genellikle ayrılık gece olur. Ayrılık gecesini, aşık evine çekildiğinde mum yakar ve onunla söyleşir. Burada zaten aşk derdiyle yanmakta olan aşığa tekrar acı verilmesi söz konusudur. Yani sevgiliden ıstırap ıstırap üstüne gelmektedir. Bir insana, hele bir aşığa acı üstüne acı çektirmek geleneğe, usul ve âdâba uygun değildir. Şair, bunu bildiği hâlde aşığın dilinden "Yoldur mu?" şeklinde soruyor. Hem istifham hem de tecahül-i ârifâne sanatı yapıyor.

Beyiti şöyle de açıklayabiliriz: Şair, burada "su içene yılan bile değmez" atasözünü hatırlatırcasına, evinde yatan, uyuyan, zararsız bir insana saldırmanın ahlâka uygun olmadığını söylüyor. Sevgilinin bu kurala uymayarak kendi derdiyle

meşgul olan aşığa adeta gece baskını yaparak dert üstüne dert gönderiyor. Bu şekilde sevgilinin acımasızlığı etkili bir biçimde anlatılıyor. Ayrıca burada dertlerin gece yoğunlaşmasını da unutmamak gerekir.

Burada ateşli oklarla baskın yapılarak yakılan evlerin bir tablosu sunuluyor gibi, sanki bir gece baskını mazmunu vardır.

Beyitte gece, dertlerin yoğunlaştığı, aynı zamanda gizlice baskın yapılan bir zaman dilimi olarak yer alıyor.

SONUÇ

Beyitlerde “gece” sözcüğünün mecazlı bir biçimde kullanılmaması dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıktı. Doğrusu geceyle ilgi çok sayıda benzetme ve istiareye rastlayacağımızı umuyorduk, fakat benzetmelerin daha çok geceyle ilgili öğeler çevresinde yapıldığını tespit ettik. Bununla birlikte beyitlerde eski yaşam tarzına ait pek çok ize rastladık. Fakat bütün bunları bize güzel ve etkili bir biçimde ulaştırmanın Fuzuli’nin gözlem ve anlatım gücü olduğunu gördük.

2, 7, 11, 15, 21. beyitlerde gece, havanın kararmasıyla mum yakılan, acı ve ıstırapın yoğun olarak hissedildiği yaşandığı zamandır. Yalnızca 4. beyitte mumlarla donatılmış bir eğlence meclisinden söz edilmektedir. Bu tespitler, Fuzuli’nin kişiliğiyle ilgili olduğu kadar dönemin yaşayışı hakkında da ipuçları verebilir. Buradan toplumun mutlu, eğlenceli bir yaşam tarzından çok yokluk ve ıstırap içinde bir yaşam tarzı sürdüğü düşünülebilir.

3, 7, 12, 16, 17 ve 18. beyitlerde gökyüzünde ayın olduğu geceler anlatılır, hatta 3, 7 ve 12. beyitlerde mehtaplı geceler söz konusudur. 3. beyitte ay tutulması ve toplumun buna karşı tutumu da anlatılır. Fakat bu aylı gecelerde de Fuzuli’nin daha çok ıstırap duygularını dile getirdiği görülüyor. 17. beyitle birlikte 20 ve 23. beyitte yıldızlarda anlatılır. Hatta 20. beyitte gece, yıldızların savrulduğu bir harman yeri gibi tasvir edilir. Bu güzel gecelerden başka Fuzuli, 8. beyitte yıldırımlar düşen bir geceyi de tasvir eder.

24. beyitte aşığın bağrındaki göz göz yaralar, gece karanlığında yanan çırılar gibi resmedilmiş, 27. ve son beyitte de ateşli oklarla yapılan bir gece baskını canlandırılmıştır. Aslında bu tespitler, eski Türk şiirinin hayattan kopuk olmadığını da gösteriyor. Fuzuli’nin bir sanatçı olarak gözlem gücünü de yansıtıyor. Fuzuli, nerdeyse yaşadıklarının bir fotoğrafını çekmiş veya olayları filme almış gibidir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Kenan, Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur (1990), *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Dilçin, Cem (1983), *Tarama Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gölpınarlı, Abdülbaki (1961), *Fuzûlî Divanı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Tarlan, Ali Nihat (1950), *Fuzûlî Divanı, Gazel, Musammat, Mukatta' ve Ruba'i Kısmı, (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)*, C. I, İstanbul: Üçler Basımevi.
- (1998), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- (1985), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, C. I-III, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.